

Skala wartości społeczeństwa nowożytnego (światopogląd sarmacki)

Autor tekstu: **Brigita Žuromskaitė**

Styl życia społeczeństwa epoki nowożytnej jest bardzo interesującym tematem. Najwięcej informacji mamy o szlachcie oraz magnaterii.

Należy podkreślić, że w świadomości ówczesnej szlachty głęboko był zakorzeniony system wartości i ideałów, który został ustalony obyczajowością przodków a w późniejszym okresie dostosowany do istniejącej sytuacji politycznej, jak i jej potrzeb. Okres od XVI do XVIII wieku został określony mianem *Sarmatyzmu*, który obejmował najważniejsze dziedziny życia społeczeństwa oraz ustalał wzorce godne naśladowania i postępowania. Sformowana wówczas przez szlachtę ideologia dawała poczucie wyższości oraz odrębności od pozostałych narodów europejskich.

„Prawdziwi obywatele” Rzeczypospolitej nieustannie podkreślali idealność ustroju politycznego Rzeczypospolitej oraz istniejących w niej praw. Odzwierciedlają to najlepiej słowa J. Maciejewskiego, który słusznie podkreśla, że „sarmacka szlachta była głęboko przekonana, iż jest wyjątkiem, wyspą wolności wśród morza despotyzmu” [1].

Sarmacka kultura była ściśle powiązana z szlacheckim stylem życia [2]. Ideał życia uformował się na dworach magnackich, które miały większe możliwości finansowe oraz były bardziej związane z innymi państwami ówczesnej Europy Zachodniej [3]. Warto jednak wspomnieć, że wśród magnaterii stykamy się także z wewnętrznym zróżnicowaniem. Istniał wzorzec magnata zapatrzonemu na Zachód, który posiadał więcej cech arystokratycznych, był także wzór „magnata - Sarmaty”, który starał się upodobnić do ogółu szlachty [4].

Wewnątrz stanu obowiązywała zasada „teoretycznej” równości, toteż przy omawianiu podstawowych wzorców i ideałów nie rozróżniam magnatów od szlachty. Dla całej tej warstwy społecznej funkcjonują te same skale wartości. Oni byli różni pod względem starożytności rodu oraz posiadanych majątków, ale przestrzegali tych samych norm moralnych i kulturowych.

Należy więcej uwagi poświęcić światopoglądowi szlacheckiemu, który w znaczny sposób wpływał na życie i działalność szlachcica — Sarmaty.

Należy brać pod uwagę dwie wartości, które są szczególnie akcentowane. Najczęściej są one określane jako *kult przeszłości* oraz *kult szlachectwa* [5]. Były to dwie cechy, które dawały poczucie wyższości nad ogółem społeczeństwa.

Wielką wagę przywiązywano także do starożytności pochodzenia rodziny, która dodawała rodowi uroku oraz podnosiła jego prestiż wśród reszty społeczeństwa [6]. Warto pamiętać, że w tym okresie wśród większości szlachty oraz magnatów istniało przekonanie, że wszystko, co stare było: cnotliwe i godne naśladowania. Wielkie znaczenie miały dawne prawa i tradycje przodków. W literaturze podkreślano, że ówczesną szlachtę cechowało „uwielbianie dawności (historii)” [7].

Warto także wspomnieć o istniejącym wśród szlachty przekonaniu o wyższości kulturowej i narodowej ludności zamieszkującej tereny Rzeczypospolitej [8]. Szczególnie w literaturze moralistycznej oraz dziełach ówczesnych kaznodziejów były przytaczane przykłady ze znamienitej przeszłości. Dawne wartości oraz poglądy były stawiane jako przeciwieństwo wobec zepsutego nowymi obyczajami świata współczesnej epoki (szczególnie koniec XVII wieku, XVIII wiek) [9].

Wymienione cechy światopoglądu szlacheckiego powodowały pojawianie się takich cech, jak: tradycjonalizm i konserwatyzm (przejawiało się to w obyczajach i w stylu życia), a także bezkrytycyzm wobec siebie i istniejącej sytuacji [10]. Wartości te jednak miały niekorzystny wpływ na wewnętrzną i zewnętrzną sytuację kraju. Prowadziło to do zacofania polskiego społeczeństwa na tle Europy Zachodniej. Przejawiało się to także zacofaniem kulturowym, stagnacją w dziedzinie nauki oraz brakiem modernizacji gospodarki. Niekorzystną cechą była również ksenofobia, która ustępuje dopiero w okresie Oświecenia. Szczególnie widoczne było to u drobnej szlachty, która niezbyt często opuszczała swe majątki i prowadziła osiadły tryb życia [11].

Ówczesna szlachta była przekonana, że ma wystarczająco dużo sił i ambicji, aby być w stanie bronić „złotej wolności” oraz przywilejów uzyskanych od królów. Monarcha był powoli usuwany z pola działań politycznych i odbierano mu prawa do władania państwem, jak i

ograniczano jego możliwości przeprowadzania reform (szlachta panicznie się bała, że silna władza królewska pozbawi ją przywilejów oraz że utraci swoją pozycję). Ukształtował się wówczas wzorzec dobrego szlachcica, który gotowy był uczynić wszystko by obronić istniejącą sytuację w Rzeczypospolitej. Właśnie w tym układzie stosunków pomiędzy władcami a szlachtą powstają nowe wzory, które zdobywają coraz większą popularność. Jak zaznacza K. Kalinowski szczególnie popularne były wśród ówczesnych Sarmatów — obywateli takie pojęcia, jak: "*Senatus Populusque Polonus, Wolność, Równość, Braterstwo, Naród szlachecki, Obywatel, Trybunał czy Republica*" [12].

Warto jeszcze raz podkreślić, że wielką wartość miał ideał "republikański, obrońcy **złotej wolności**" [13]. Znaczenie miało kształtowanie wzorców i ideałów, a także wykształcenie ówczesnych pisarzy, którzy za pomocą własnych utworów starali się przekazać społeczeństwu swoje poglądy. Pisarze epoki nowożytnej wychowani byli na poglądach Seneki i Cyncerona, co spowodowało, że bardzo wysoko cenili sobie „cnoty republikańskie” oraz „męstwo”, „prostotę obyczajów” oraz „sprawiedliwość” [14].

Popularny był stworzony wówczas obraz dobrego obywatela, do którego powinności wchodziła obrona przywilejów stanowych oraz działanie dla dobra swego stanu [15]. Przed wzorowym magnatem stawiano większe wymagania. Dobry magnat powinien był bronić „złotej wolności” oraz swobody całego stanu szlacheckiego. Miał także odważnie przeciwstawiać się niepożądanym reformom królewskim (próbom wprowadzenia przez monarchę rządów absolutnych) [16]. Warto przytoczyć główne cechy, które powinien mieć dobry obywatel. Według rokoszana Jana Szczęsnego Herburta dobry obywatel to: „szlachcic cnotliwy, godny, mądry, pobożny, sprawiedliwy [...] mężny, sprawny, przedni miłośnik ojczyzny”, który ponadto aktywnie uczestniczy w obradach sejmowych, w rokoszach, wojnach, pospolitych ruszeniach oraz sesjach trybunałów [17]. Jak zauważył S. Cynarski „ideałem stał się nie polityk, dyplomata, lecz mówca sejmikowy” [18].

Bardziej osiadły styl życia oraz niechęć do brania udziału w wojnach powodował zmianę ideałów oraz wzorców życia szlachty. Ideał rycerski powoli był wypierany przez ziemiański [19]. Pojawił się wówczas „wzorzec ziemianina, człowieka poczciwego, dobrego gospodarza” [20].

Jednak część cech pozostaje niezmiennych na przestrzeni wieków. Główne ponadczasowe cechy charakteru, które powinien posiadać prawdziwy Sarmata - szlachcic to: „prawość, szczerść, dobroduszość, gościnność, wymowność” oraz „umiłowanie swobody” [21]. Można do tego dołączyć też: zamiłowanie do jedzenia, picia i zabawy, gościnność oraz poczucie humoru. Wszystkie te cechy charakteru miały wyróżniać obywateli Rzeczypospolitej wśród narodów europejskich. Jedną z cech — dominująca wśród warstwy panującej — miała odróżnić ją od całego społeczeństwa, a mianowicie: „poczucie wspólnoty rodzinnej i rodowej” [22].

Wielką wartość w ówczesnym społeczeństwie miała wiara katolicka. Dominował obraz Rzeczypospolitej jako przedmurza chrześcijaństwa. Występowała też teza o mesjanizmie polskiego narodu. Właśnie to spowodowało pojawienie się obrazu szlachcica obrońcy wiary katolickiej przed obcymi kulturami i religiami.

„Wiara” coraz częściej była kojarzona z „wolnością” oraz „ojczyzną”. Właśnie te trzy wartości były najwyżej cennie przez Sarmatów [23]. Szlachta posiadała bezgraniczną „ufność w Boga”, szczególnie przed wyprawami wojennymi zdawała się na jego łaskę i miłosierdzie [24].

Jeszcze jedną z wartości szlacheckich była — jak już wspominaliśmy - równość wewnątrz stanu. Niezależnie od różnic majątkowych uważano, że wszyscy przedstawiciele stanu szlacheckiego są między sobą równi i łączą ich węzły braterskie, więc powinni również nawzajem sobie pomagać [25]. Jak zauważył T. Mańkowski, do powszechnie znanej zasady równości wewnątrz stanu „musiał nagiąć się nawet magnat, choć w głębi duszy niechętnie” [26]. Wiadomo było, że takie bratanie się stwarzało magnatowi okazję do zdobycia dodatkowych głosów i szabli w razie zaistniałej potrzeby (szczególnie pośród szlachty gołoty) [27]. Wedle poglądów głoszonych przez ówczesnych pisarzy także innowiercza szlachta miała być traktowana na równi z katolicką we wszystkich dziedzinach życia politycznego, gospodarczego i społecznego w kraju (przysługiwały jej te same swobody oraz przywileje, miała takie same prawa na objęcie urzędów) [28]. Sytuacja taka istniała do początków XVIIIw., za panowania Sasów zmienia się na niekorzyść tych ostatnich.

Nie tylko mężczyznom były stawiane wzorce i ideały, które powinni byli naśladować. Wśród młodzieży modny był „model światowego młodzieńca” [29]. Młody szlachcic powinien być grzeczny, dobrze wychowany, okazywać zainteresowanie istniejącą sytuacją w

państwie, jak i zachwycać starszych posiadanymi wiadomościami.

Dosyć specyficzną rolę odgrywała w ówczesnym społeczeństwie kobieta. Niezbyt wiele wiadomości mamy o tym, jak miała wyglądać wzorowa sarmatka — szlachcianka. Wiadomo jedynie, że winna ona być skromną i pobożną. Ścisłe wyznaczona była też dla niej rola w rodzinie (w źródłach żona często określana jest mianem „przyjaciela” męża) [30]. Niestety ówczesna kobieta nie miała roli „amantki”, królowej salonów, która zabawia wszystkich swym dowcipem oraz wzbudza szacunek rozumem, była ona raczej skromnym uzupełnieniem ogniska domowego. Jednak nie można pominąć faktu, że istniały też „przebojowe” magnatki, które nie sprzeciwiały się narzuconym przez mężczyzn ideałom i wzorcom. Istniały kobiety, które potrafiły nie tylko się pobożnie modlić i dogadzać mężowi, ale i dzielnie broniły swych majątków, sprawnie zarządzały gospodarstwem. Należy wspomnieć o ówczesnych erudytkach, które oprócz haftowania, posiadały także rozległą wiedzę o świecie.

Podsumowując można stwierdzić, że ówczesna szlachta pozostawiła po sobie ciekawe stereotypy „cnotliwego obywatela”, „dobrego szlachcica”, „wzorowego chrześcijanina”. Wszystkie te ideały miały określone cechy a także ustalone obyczajowością wzorce postępowania. Jednak niektóre ówczesne modele cnotliwego społeczeństwa są niezgodne z rzeczywistością i pozostawały one jedynie pobożnym życzeniem ówczesnych kaznodziejów.

Zobacz także te strony:

[Sarmacki Żul](#)

Przypisy:

- [1] J. Maciejewski, *Sarmatyzm jako formacja kulturowa*, [w:] *Teksty*, 1976, nr 4, s. 22.
- [2] Ibidem, s. 37.
- [3] Ibidem, s. 38.
- [4] T. Mańkowski, *Genealogia sarmatyzmu*, Warszawa 1946, s. 53.
- [5] J. Maciejewski, *op. cit.*, s. 35.
- [6] Ibidem, s. 35.
- [7] T. Mańkowski, *op. cit.*, s. 67.
- [8] S. Cynarski, *Sarmatyzm - ideologia i styl życia*, [w:] *Polska XVII wieku*, Warszawa 1974, s. 228.
- [9] Ibidem, s. 35.
- [10] J. Maciejewski, *op. cit.*, s. 37
- [11] J. Tazbir, *Kultura szlachecka w Polsce*, Warszawa 1979, s. 137.
- [12] K. Kalinowski, *Europejska Sarmacja. Rzeczypospolita w XVII i XVIII wieku*, [w:] *Vanitas portrety trumienne na tle obyczajów pogrzebowych*, Poznań listopad 1996 - luty 1997, s. 36.
- [13] J. Maciejewski, *op. cit.*, s. 36.
- [14] T. Mańkowski, *op. cit.*, s. 86.
- [15] S. Cynarski, *op. cit.*, s. 232.
- [16] Ibidem, s. 232.
- [17] Ibidem, s. 233.
- [18] Ibidem, s. 233.
- [19] J. Maciejewski, *op. cit.*, s. 36.
- [20] Ibidem, s. 36
- [21] S. Cynarski, *op. cit.*, s. 228.
- [22] W. Czapliński, J. Długosz, *Życie codzienne magnaterii polskiej w XVII wieku*, Warszawa 1976, s. 31.
- [23] Ibidem, s. 34.
- [24] Ibidem, s. 36.
- [25] J. Maciejewski, *op. cit.*, s. 36.
- [26] T. Mańkowski, *op. cit.*, s. 50.

- [27] Ibidem, s. 50.
[28] J. Maciejewski, *op. cit.*, s. 40.
[29] Ibidem, s. 37.
[30] Ibidem, s. 41.

Brigita Žuromskaitė

Mieszka na Litwie, lecz jej działalność naukowa jest powiązana z Wrocławiem. W marcu 2006 r. obroniła pracę doktorską na Uniwersytecie Wrocławskim ("Śmierć w rodzinie magnackiej Wielkiego Księstwa Litewskiego (od II połowy XVI w. do I połowy XVIII w.) na przykładzie rodziny Sapiehów").

[Pokaż inne teksty autora](#)

(Publikacja: 05-05-2006)

[Oryginał.](http://www.racjonalista.pl/kk.php/s,4749) (<http://www.racjonalista.pl/kk.php/s,4749>)

Contents Copyright © 2000-2008 by Mariusz Agnosiewicz
Programming Copyright © 2001-2008 Michał Przech

Autorem tej witryny jest Michał Przech, zwany niżej Autorem.
Właścicielem witryny są Mariusz Agnosiewicz oraz Autor.

Żadna część niniejszych opracowań nie może być wykorzystywana w celach komercyjnych, bez uprzedniej pisemnej zgody Właściciela, który zastrzega sobie niniejszym wszelkie prawa, przewidziane w przepisach szczególnych, oraz zgodnie z prawem cywilnym i handlowym, w szczególności z tytułu praw autorskich, wynalazczych, znaków towarowych do tej witryny i jakiegokolwiek ich części.

Wszystkie strony tego serwisu, wliczając w to strukturę podkatalogów, skrypty JavaScript oraz inne programy komputerowe, zostały wytworzone i są administrowane przez Autora. Stanowią one wyłączną własność Właściciela. Właściciel zastrzega sobie prawo do okresowych modyfikacji zawartości tej witryny oraz opisu niniejszych Praw Autorskich bez uprzedniego powiadomienia. Jeżeli nie akceptujesz tej polityki możesz nie odwiedzać tej witryny i nie korzystać z jej zasobów.

Informacje zawarte na tej witrynie przeznaczone są do użytku prywatnego osób odwiedzających te strony. Można je pobierać, drukować i przeglądać jedynie w celach informacyjnych, bez czerpania z tego tytułu korzyści finansowych lub pobierania wynagrodzenia w dowolnej formie. Modyfikacja zawartości stron oraz skryptów jest zabroniona. Niniejszym udziela się zgody na swobodne kopiowanie dokumentów serwisu Racjonalista.pl tak w formie elektronicznej, jak i drukowanej, w celach innych niż handlowe, z zachowaniem tej informacji.

Plik PDF, który czytasz, może być rozpowszechniany jedynie w formie oryginalnej, w jakiej występuje na witrynie. **Plik ten nie może być traktowany jako oficjalna lub oryginalna wersja tekstu, jaki zawiera.**

Treść tego zapisu stosuje się do wersji zarówno polsko jak i angielskojęzycznych serwisu pod domenami Racjonalista.pl, TheRationalist.eu.org oraz Neutrum.eu.org.

Wszelkie pytania prosimy kierować do redakcja@racjonalista.pl